

१८ बार्हस्पत्यो भरद्वाजः। इन्द्रः। त्रिष्टुप्

तमुं ष्टुहि यो अभिभूत्योजा वन्वन्नवातः पुरुहूत इन्द्रः।

अषाळहमुग्रं सहमानमाभिर्गीर्भिर्वर्ध वृषभं चर्षणीनाम् ॥ ६.०१८.०१

यः। अभिभूत्योजाः- वृत्राभिभावुकबलः। अवातः- वृत्राप्रतिगतः। वन्वन्- वृत्राणि हिंसन्। पुरुहूतः- बहुभिराहूतः। इन्द्रः। तम्। अषाळहम्- असह्यम्। उग्रम्- उद्गूर्णम्। सहमानम्- सहनशीलम्। स्तुहि। आभिः- एताभिः। गीर्भिः- वाग्भिः। चर्षणीनाम्- प्रजाभ्यः। वृषभम्- वर्षकम्। वर्ध- वर्धनं कुरु ॥१॥

स युध्मः सत्वा खजकृत्समद्वा तुविम्रक्षो नदनुमाँ ऋजीषी।

बृहद्रेणुश्च्यवनो मानुषीणामेकः कृष्टीनामभवत्सहावा ॥ ६.०१८.०२

सः- असाविन्द्रः। युध्मः- योद्धा। सत्वा- दाता। खजकृत्- युद्धकृत्। समत्- उपासकैः सहमादनः। तुविम्रक्षः- बहुवर्षकः। नदनुमान्- शब्दं कुर्वाणः। ऋजीषी- आर्जवयुक्तः। बृहद्रेणुः- युद्धे बृहद्रेणुमवकीर्यमाणः। मानुषीणाम्- प्रजानाम्। च्यवनः- कम्पकः। एकः- असहायः। कृष्टीनाम्- विशाम्। सहावा- सहनशीलः। अभवत् ॥२॥

त्वं ह नु त्यददमायो दस्यूरैकः कृष्टीरवनोऽरार्याय।

अस्ति स्विन्नु वीर्यं तत्त इन्द्र न स्विदस्ति तद्वेतुथा वि वोचः ॥ ६.०१८.०३

त्वं त्यत्- स त्वम्। दस्यून्- स्तेनान्। अदमयः- दान्तानकरोः। एकः- असहायः। आर्याय- आर्यशीलाय। कृष्टीः- विशः। अवनोः- अरक्षः। तत्। ते- तव। वीर्यम्। अस्ति वा नास्ति वेति। इन्द्र। ऋतुथा- काले काले। वि- विशेषेण। वोचः- उपदिश ॥३॥

सदिद्धि ते तुविजातस्य मन्ये सहः सहिष्ठ तुरतस्तुरस्य।

उग्रमुग्रस्य तवसस्तवीयोऽरध्रस्य रध्रतुरो बभूव ॥ ६.०१८.०४

तुविजातस्य- बहुधा जातस्य । तुरस्य तुरतः- हिंसकहिंसकस्य । ते- तव । सहिष्ठ- अतिशयेन सहनशील । सहः- बलम् । सत्- सत्यमेवेति । मन्ये- चिन्तये । उग्रस्य- उद्गूर्णस्य । उग्रम्- उद्गूर्णम् । तवसः- बलिनः । तवीयः- अतिशयबलम् । अरध्रस्य- वशीकर्तुमशक्यस्य ते । रध्रतुरः- वशीकरणशक्तिः । बभूव- अभवत् ॥४॥

तन्नः प्रत्नं सख्यमस्तु युष्मे इत्था वदद्भिर्वलमङ्गिरोभिः ।

हन्नच्युतच्युदस्मेषयन्तमृणोः पुरो वि दुरौ अस्य विश्वाः ॥ ६.०१८.०५

अच्युतच्युत्- हे अचलोपलक्षितजडोन्मुखभावनच्यावक । दस्म- दर्शनीय । इषयन्तम्- आयुधानि प्रेरयन्तम् । वलम्- आवरणप्रतीकम् । इत्था- एवम् । वदद्भिः- ब्रुवाणैः । अङ्गिरोभिः- अङ्गनशीलैरुपासकैः । हन्- अवधीः । पुरः- पुराणि बन्धनानि । वि ऋणोः- व्यगमयः । अस्य- एतस्य । विश्वाः- सर्वाणि । दुरः- द्वाराणि । व्यृणोः ॥५॥

स हि धीभिर्हव्यो अस्त्युग्र ईशानकृन्महति वृत्रतूर्ये ।

स तोकसाता तनये स वज्री वितन्तसाय्यो अभवत्समत्सु ॥ ६.०१८.०६

महति- बृहति । वृत्रतूर्ये- आवरणनाशने । सः- असाविन्द्रः । हि- खलु । धीभिः । हव्यः- आहूतव्यः । उग्रः- उद्गूर्णः । अस्ति- भवति । ईशानकृत्- वशीकर्ता भवति । सः । तोकसाता तनये- धर्मसन्ततिप्राप्त्यै भवति । सः । वज्री- वज्रपाणिः । समत्सु- युद्धेषु । वितन्तसाय्यः- विस्तार्यः स्तोत्रैर्वन्दनीयः । अभवत् ॥६॥

स मज्मना जनिम मानुषाणाममर्त्येन नाम्नाति प्र सस्र्ने ।

स द्युम्नेन स शवसोत राया स वीर्येण नृतमः समौकाः ॥ ६.०१८.०७

सः- असाविन्द्रः । मज्मना- शुद्ध्या । मानुषाणां जनिम- मनुष्यान् । अमर्त्येन- दिव्येन । नाम्ना- मन्त्रेण । अति प्रसस्र्ने- अतिप्रपेदे । सः । द्युम्नेन- ज्योतिषा । शवसा- बलेन । उत- अपि च । राया- दानयोग्यसम्पदा । वीर्येण । नृतमः- अतिशयेन वीरः । समोकः- समानसदनो भवति ॥७॥

स यो न मुहे न मिथू जनो भूत्सुमन्तुनामा चुमुरि धुनि च।

वृण्विपुं शम्बरं शुष्णमिन्द्रः पुरां च्यौलाय शयथाय नू चित् ॥ ६.०१८.०८

सः। न। मुहे- मुह्यति। न। मिथू जनः- मिथ्यावृत्तः। वृथा न जनयिता। सुमन्तुनामा-
शोभनमननसाधकमन्त्रयुक्तः। चुमुरिम्- महावक्रयुक्तमिति दयानन्दः। अदनशीलमिति भावः।
धुनिम्- कम्पयन्तम्। च। पिप्रुम्- आवरणैः पूरकम्। शम्बरम्- मेघोपलक्षितजडम्। शुष्णम्-
शोषकम्। इन्द्रः। पुराम्- बन्धनानाम्। च्यौलाय- कम्पनाय। नु- क्षिप्रम्। शयथाय- मरणाय।
वृणक्- हिंसितवान् ॥८॥

उदावता त्वक्षसा पन्यसा च वृत्रहत्याय रथमिन्द्र तिष्ठ।

धिष्व वज्रं हस्त आ दक्षिणत्राभि प्र मन्द पुरुदत्र मायाः ॥ ६.०१८.०९

उदावता- उद्गच्छता। त्वक्षसा- तनूकर्त्रा। पन्यसा- मन्त्रमयेन बलेन। इन्द्र। वृत्रहत्याय-
आवरणबाधनाय। रथम्। तिष्ठ- अधितिष्ठ। दक्षिणत्रा- दक्षिणे। हस्ते- बाहौ। वज्रम्। आ धिष्व-
धारय। पुरुदत्र- बहुधन। मायाः- प्रज्ञाः। प्र- प्रकर्षेण। मन्द- अनुभव। प्रज्ञाभी रमस्वेति
भावः ॥९॥

अग्निर्न शुष्कं वनमिन्द्र हेती रक्षो नि धक्ष्यशनिर्न भीमा।

गम्भीरय ऋष्वया यो रुरोजाध्वानयदुरिता दम्भयच्च ॥ ६.०१८.१०

इन्द्र। यः। गम्भीरया- अगाधया। ऋष्वया- महत्या शक्त्या। रुरोज- शत्रून् बभञ्ज। अध्वनयत्-
जगर्ज। दुरिता- अघानि। दम्भयत्- अनाशयत्। च। हेतिः- तस्य तव प्रहरणम्। अग्निः।
शुष्कम्। वनम्- अरण्यम्। न- इव। भीमा- भयङ्करी। अशनिः। न- इव। रक्षः- स्वार्थैकपरान्।
नि धक्ष्यति- नितरां दहति ॥१०॥

आ सहस्रं पथिभिरिन्द्र राया तुर्विद्युन्नु तुविवाजैर्भिरवाक्।

याहि सूनो सहसो यस्य नू चिददेव ईशे पुरुहूत योतौः ॥ ६.०१८.११

तुविद्युम्न- प्रभूततेजः । सहस्रः सूनो- शक्तिज । इन्द्र । यस्य । योतोः- पृथक्कर्तुम् । पुरुहूत- बहुभिः
साहाय्यायाहूत । अदेवः- अतपस्कः । नू चित् ईशे- नेष्टे । नू चिदिति निषेधार्थे इति व्याख्यातारो
मन्यन्ते । सहस्रं राया- स त्वमनन्तसम्पदा । तुविवाजेभिः- बहुबलैः । पथिभिः- शोभनमार्गैः ।
अर्वाक्- अस्मदभिमुखः । आ याहि- आगच्छ ॥११॥

प्र तुविद्युम्नस्य स्थविरस्य घृष्वैर्दिवो ररश्शो महिमा पृथिव्याः ।

नास्य शत्रुर्न प्रतिमानमस्ति न प्रतिष्ठिः पुरुमायस्य सद्योः ॥ ६.०१८.१२

तुविद्युम्नस्य- बहुप्रकाशस्य । स्थविरस्य- बृहत् । घृष्वेः- शत्रुघर्षकस्य । महिमा । पृथिव्याः- भूम्या
अन्तरिक्षाच्च । प्र ररश्शे- प्ररिचि । पुरुमायस्य- प्रभूतप्रज्ञस्य । सद्योः- सहनशीलस्य । अस्य-
एतस्येन्द्रस्य । शत्रुः- रिपुः । नास्ति । प्रतिमानम्- प्रतिनिधिः । नास्ति । प्रतिष्ठा- आश्रयः ।
नास्ति ॥१२॥

प्र तत्तै अद्या करणं कृतं भूत्कुत्सं यदायुर्मतिथिग्वमस्मै ।

पुरू सहस्रा नि शिशा अभि क्षामुत्तूर्व्याणं धृषता निनेथ ॥ ६.०१८.१३

कुत्सम्- कर्मशीलम् । कुत्सा एते हर्यश्वाय शूषमिति श्रुतावेवमेव दृश्यते । अतिथिग्वम्-
अतिथिभूताग्न्युपासकम् । आयुम्- मनुष्यम् । अरक्षः । तत् । ते- तव । कृतम्- रचितम् । करणम्-
कर्म । प्र- प्रकर्षेण । भूत्- अभूत् । अस्मै- एतस्मा अतिथिगवाय । पुरू- बहूनि । सहस्रा-
अनन्तानि । नि शिशाः- अददाः । क्षाम्- साधनभूमिकामपि । अभि- आभिमुख्येनाददाः ।
तूर्व्याणम्- क्षिप्रगामिनमतिथिग्वम् । धृषता- वृत्रघर्षणेन । उन्निनेथ- उदगमयः ॥१३॥

अनु त्वाहिन्ने अध देव देवा मदन्विश्वे कवितमं कवीनाम् ।

करो यत्र वरिवो बाधिताय दिवे जनाय तन्वे गृणानः ॥ ६.०१८.१४

अध- अथ । विश्वे- सर्वे । देवाः । अहिन्ने- मेघोपलक्षितजडोन्मुखभावनानाशाय । कवीनां
कवितमम्- अतिशयेन सूक्ष्मदर्शिनम् । त्वा- त्वाम् । अनु मदन्- आनन्दयन्ति । अनुहृष्यन्ति वा ।

गृणानः- स्तुतः सन् । बाधिताय- वृत्रबाधिताय । दिवे जनाय- ज्योतिष्मते जनाय । तन्वे-
धर्मसन्तत्यै । वरिवः- दैवीसम्पदः । करः- अकरोः ॥१४ ॥

अनु द्यावापृथिवी तत्त ओजोऽमर्त्या जिहत इन्द्र देवाः ।

कृष्वा कृत्नो अकृतं यत्ते अस्त्युक्थं नवीयो जनयस्व यज्ञैः ॥ ६.०१८.१५

द्यावापृथिवी- द्यावापृथिव्यौ । अनु- अनुसृत्य । ते- तव । तत् । ओजः- बलम् । इन्द्र । अमर्त्याः-

अमराः । देवाः । अनु जिहते- अनुगच्छन्ति । कृत्नो- कर्मवीर । यत् । अकृतं कर्म । ते- तव अस्ति ।

तत् । कृष्वा- कुरु । अथवा अकृतं ज्ञानं मोक्षं वा । कुरु- सम्पादय । नास्त्यकृतः कृतेनेत्याथर्वणे ।

कुर्वित्युपचर्यते । अवगतिरेवात्र गतिः । यज्ञैः- उपासनैः । नवीयः- अभिनवम् । उक्थम्- मन्त्रम् ।

जनयस्व- प्रकटय ॥१५ ॥